

УДК 821.161.2:929 Буревій

В. В. Кисіль

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

доцент, кафедра історії української літератури

Костянтин Буревій: у пошуках національної ідентичності

Кисіль В. В. Костянтин Буревій: у пошуках національної ідентичності

Автор статті проаналізував особливості формування національної ідентичності в К. Буревія – яскравого представника української літератури 1920 – поч. 1930 рр. Становлення К. Буревія як національно свідомого українця відбувалося під час навчання в школі. З'ясовано, що визначальну роль у процесі формування національної ідентичності відіграли книги українських письменників XIX ст., що поширювалися серед українського селянства попри урядові заборони.

Ключові слова: Орлинський, ідентичність, комунікаційний засіб, повідомлення, українська книга.

Кысиль В. В. Константин Буревий: в поисках национальной идентичности

Автор статьи проанализировал особенности формирования национальной идентичности в К. Буревия – яркого представителя украинской литературы 1920 – нач. 1930 гг. Становление К. Буревия как национально сознательного украинца происходило во время его учебы в школе. Выяснено, что определяющую роль в процессе формирования национальной идентичности сыграли книги украинских писателей XIX в., которые распространялись среди украинского крестьянства, несмотря на запрет правительства.

Ключевые слова: Орлинский, идентичность, средство коммуникации, сообщение, украинская книга.

Kysil V.V. Konstantin Burevii: in search of the national identity

The author of the article analyzed the characteristics of the national identity's formation in K. Burevii, who is the remarkable representative of the Ukrainian literature in 1920th – the early 1930th years. Achievement of the national consciousness of K. Burevii as Ukrainian was made up when he was going to school. It was ascertained that the Ukrainian writers' books of the 19th century, which were provided among the Ukrainian peasantry in spite of the prohibition of the government, played a determinative role in the process of the formation of the national identity of K. Burevii.

Keywords: Orlinskiy, identity, communication medium, communication, Ukrainian book.

Досить багато говорилося й писалося про роль і місце літератури в суспільному житті, при цьому мало хто звертав увагу на ключове поняття – якою є суть літератури, чим є література. Першим, хто спробував знайти відповідь на питання «Що таке література?», був критик, філософ і драматург Ж.-П. Сартр, який у 1947 р. опублікував есе з однойменною назвою [10:295].

Розмірковуючи над змістом літератури, він дійшов думки, що за своєю суттю література є суб'єктивністю суспільства [11:141]. При цьому автор зауважував, що помилково думати, наче автор впливає на читачів – він тільки звертається до їхньої свободи. Для ефективності дії твору необхідно, аби читачі сприйняли ідеї письменника на свій рахунок. Отже, за висновком Ж.-П. Сартра, в людській спільноті, яка весь час змінюється, оцінюючи себе, літературний твір може виявитися важливою передумовою дії, тобто елементом, що відображає свідомість суспільства [11:142].

Відповідно, письменник – це людина, яка називає ще не назване, або те, що ще не насмілилися назвати, і йому відомо, що саме він, письменник, примушує «виникнути» слово любові й слово ненависті, а разом з цими словами виникають любов і ненависть у тих людей, які ще не встигли розібратися у власних почуттях. А ще він (письменник – В.К.) знає, що слова – це «заряджені пістолети» [11:24].

Порівнюючи книгу зі зброєю, Ж.-П. Сартр дійшов висновку, що книга виступає своєрідною «важкою піхотою» літератури, що «...очищує й захоплює територію», а передовим загоном, здатним вражати супротивника на далеких відстанях, турбувати й переслідувати його, не даючи рішень, є газета [11:211].

Через кілька років Ж.-П. Сартр, за свідченням М. Мак-Люена, у редакційній статті журналу «Енкаунтер» (1955), присвяченій Симоні де Бовуар, писав, що поняття «національна література» своєю появою має завдячувати самим письменникам: спочатку вони творили для втіхи свої читачів, а потім романтизм дав друге життя помираючим мовам, що призвело до появи національних епосів в ім'я націй, які тільки починали усвідомлювати себе такими. Саме тоді література й поспішила оточити ідею національного існування ореолом усіх мислимих надприродних достоїнств [8:292].

М. Мак-Люен, відштовхуючись від ідей Ж.-П. Сартра, дійшов висновку, що книга, й газета як результат технології книгодрукування є засобами комунікації: книга – це приватна оповідна форма, яка пропонує «точку зору», а преса – це групова оповідна форма, що забезпечує громадську участь у суспільних процесах

[9:232]. Тож преса, виступаючи груповим образом громадського життя, конститує читача як учасника засобу комунікації, сприяє його уніфікації [9:242].

Отже, книгодрукування в соціальному плані сприяло появі націоналізму, індустріалізму, масових ринків, загальної грамотності; творило образ повторюваної точності, пробуджувало нові форми соціальної енергії [9:195]. Власне, політична уніфікація населення на основі мовної спільності була немислимою, доки друк не перетворив книги й газети на засіб масового спілкування [9:199].

Цілком можливо, що саме завдяки книгам і пресі національна мова досягла високого ступеня візуальності, що дозволило ототожнювати межі соціальної єдності з межами національної мови [8:318]. Особливо відчутною, на думку М. Мак-Люена, візуальна єдність рідної мови стала помітною завдяки газетам. При цьому він посилався на міркування К. Хайєса, який писав, що підйом сучасного націоналізму «...очевидно, почався в середовищі «інтелектуалів», а вирішальний поштовх отримав від середнього класу» [8:319].

Цікаву думку висловив М. Мак-Люен щодо спроб обмежити поширення книг та газет мовами національних меншин в імперіях XIX – поч. XX ст.: «...нерозуміння природи засобу (комунікації – В. К.) робило, як правило, марною політику стримування. Оскільки «повідомленням» є сам засіб комунікації, контроль за ним виходить за межі укладених програм. Обмеження завжди спрямовані на «зміст», а ним («змістом» – В. К.) виступали самі засоби комунікації» [9:348].

Із огляду на це, можна припускати, що саме тому Валуєвський циркуляр, Емський указ та різноманітні спроби імперської влади в Росії XIX ст. на державному рівні обмежувати друк та цензурувати зміст українських книг і періодичних видань як засобів комунікації ніколи не давали очікуваного результату. Адже забороняючи друк «...книг малоросійською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу», влада дозволяла публікацію творів, «які належать до галузі красеного письменства» [1]. Отже, книги українською мовою продовжували поширюватися.

Цікавою ілюстрацією зазначеному вище є стаття К. Сопляка «Вне родной культуры (Голос крестьянина-украинца)», що з'явилася в ч. 7-8 часопису

«Украинская жизнь» за 1912 р.. За псевдонімом «Константинъ Соплякъ» ховався К. Буревій (справжнє ім'я – Костянтин Степанович Орлинський) [13:420].

Автор статті «Вне родной культуры...» розкриває роль української літератури в усвідомленні власної національної ідентичності за умов чужомовної імперської культури. При цьому слід зауважити, що К. Буревій належав до одного покоління з М. Хвильовим, П. Тичиною, М. Кулішем, Остапом Вишнею, М. Семенком та ін., тож проведенне дослідження дасть можливість у подальшому розглядати їх життєвий та творчий шлях з огляду на їх освіту, отриману в Російській імперії.

Для людини, мало обізнаної з біографією К. Буревія, його поглядами, досить несподіваним виглядав прихід в українське культурне життя, в українську літературу чільного представника російського революційного руху. На жаль, в сучасному літературознавстві бракує розвідок, які б розкривали цей феномен. Тож спроба визначити причини зацікавлення К. Буревія Україною, її культурним життям робить наше дослідження цілком актуальним.

Народився Костянтин Буревій 2 червня 1888 р., як він сам писав, у «...глухій слободі одного з українських повітів Воронежської губернії... у неграмотній родині селянина-українця» [12:57]. Крім Костянтина, у родині було ще троє синів, про що пізніше він згадував у вірші «Матері», писаному російською мовою [4:7].

Слобода Євстратівка (інша назва – Меженка), де він народився, знаходилася за 100 верст від уїзного міста Острогозька. Поряд протікали річки Чорна Калитва та Меженка. У слободі була церква, розташовувались цегельня, кінний завод і вівчарня мериносів [2:123]. Острогозький повіт, до якого належала слобода, був найбільш українською частиною Воронежської губернії, де українці, за даними перепису 1897 р., становили 90,3 % населення [2:123].

Хоч батьки й не здобули освіти, проте розуміли необхідність навчання, тож віддали до земської школи спочатку старшого сина, а через кілька років і молодшого – Костянтина.

Навчався К. Буревій у двокомплектній школі з чотирьохрічним навчальним курсом і двома класами (по два відділення в одному класі) та двома вчителями. У школі вивчали російську мову, Закон Божий, чистописання, перші чотири дії

арифметики, церковнослов'янську мову, а якщо була можливість, то й церковний спів. Основне завдання школи полягало у наданні учням стійких навичок грамотності. Викладали в школі народні вчителі та священник, що приходив навчати Закону Божому й церковному співу. Навчалися в школі діти 8 – 12 років.

Іще до початку навчання в школі у Костя Буревія було бажання вчитися: «Я мав нещастя народитися з інстинктом грамотності... – ... з жагою до знань» [12:57]. Труднощі навчання його нітрохи не лякали. За свідченням самого К. Буревія, перед вступом до земської школи він чув, що одному його однолітку було складно навчатися, оскільки з домашніх ніхто не міг йому «показувать» – пояснювати, як слід читати [12:57]. Проте його це не гнітило, бо він цілком міг розраховувати на старшого брата, який на той час уже закінчив курс.

Стимулом до навчання було бажання «стати розумним», і він чув, що «грамота у такому випадку багато важить» [12:57]. Саме тому К. Буревій прагнув якнайшвидше опанувати шкільну премудрість: «Добре пам'ятаю, з якою радістю я наближався до омріяного сіренького будиночку школи, даючи дорогою клятву, ...що я не вийду зі школи до того часу, доки не складу екзамен» [12:57].

Попри власний героїчний настрій, він все ж не зміг відповісти вчительці на її запитання про свій вік, ім'я й прізвище. Першу свою невдачу К. Буревій пояснював тим, що «вчителька розмовляла «по-панськи» й мови її він не розумів» [12:57]. Перший день у школі не тільки його вразив, але й налякав, бо вчителька називала його новим ім'ям, доти нечуваним – «Константин», тоді як вдома він звик до імені «Кость». Крім того, К. Буревію, як й іншим новакам, було наказано розмовляти й відповідати вчительці російською мовою, якої вони не тільки не знали, але й не розуміли, що значить «только по-русски» [12:57]. Тільки з часом з'ясувалося, що «только по-русски» й «по-панськи» – одне й те саме: «Спочатку це навіть подобалось: бо багато-хто ще до школи грав у «панів» і знали, що це неважко, – варто лише частіше «штокать»» [12:57].

Дійсність земської школи виявилася жорстокішою, аніж сподівався К. Буревій, адже після успішного засвоєння назв букв, під час якого учні не потребували особливих пояснень учительки, першокласники наближалась до читання по складах.

І тут з'ясувалося, що потреба в «показуванні» в школі відчувалася гостріше, ніж вдома. «Дома, – за свідченням К. Буревія, – можна було зайнятися більш цікавими справами – побігти на «сковзалку», як робили багато учнів, махнувши рукою на складну грамоту» [12:57].

Невдовзі після початку навчання К. Буревій зіштовхнувся з першою перешкодою – як він не старався, проте не міг досягнути процесу читання з пояснень учительки, оскільки вона викладала російською мовою, якої він не розумів [12:58]. На допомогу йому прийшов старший брат, який помітив головний недолік, – К. Буревій читав не з книги, а з пам'яті, завчивши весь урок під час його прочитання вчителькою чи кимось іншим. Завдяки братові К. Буревій до різдвяних свят навчився читати по складах, тоді як значна частина його однокласників продовжували «читати» напам'ять. За це їх вчителька порівнювала з папугою, про якого ніхто з учнів уявлення не мав.

Чимало учнів, не змігши опанувати науку читання, покинули «странное место», що називалося школою [12:58]. Означення «странное место» земській школі в Україні дав відомий педагог К. Ушинський, який, за свідченням Б. Грінченка, зауважив: «Мало успіхів буде мати та школа, в яку дитина приходить із дому, як з раю, до пекла, і з якої біжить додому, як з темного пекла, в якому все темне, чуже, незрозуміле, в світлий рай, де все ясне, зрозуміле й близьке серцю, саме таке враження повинна справляти школа на дитину-малоросіянина, коли вона починає відвідувати це «странное место», де тільки в ньому одному в цілому селі й розмовляють незрозумілою мовою» [4:3]. При цьому відомий педагог зробив досить жорсткий присуд системі освіти в національних окраїнах Російської імперії: «Що ж зробила ця школа? Гірше, ніж нічого! Вона на кілька років затримала природній розвиток дитини; залишається, щоправда, грамотність чи, краще сказати напівграмотність, та й то не завжди, й може знадобитися лише для того, аби напівросійською мовою написати яку-небудь клязу (ябеду); душу ж така школа не розвиває, а псує...» [4:4].

На думку К. Буревія, «...якби батьки не примушували дітей до навчання, то на другий рік у класі з десяти учнів до школи з'явився б лише один. Та й той би

прийшов не через навчання, а через свою прив'язаність до товаришів чи до вчительки, якщо вона була другом дітей» [12:60].

К. Буревій наполегливо продовжував свої вправи з читання, що на кінець першого класу принесло йому звання першого учня. «Цей титул дістався мені не дарма, оскільки в наших дитячих уявленнях увесь секрет грамоти зосереджувався на швидкості читання. Виходячи з такого розуміння, ми влаштовували на перервах щось на зразок змагань, і читали, читали... «как горохом в стенку», за висловом нашої вчительки, яка чомусь не була задоволена нашим читанням» – згадував К. Буревій через кілька років [12:58]. Оскільки діти читали текст без розуміння змісту, то це вчительку не задовольняло. Ситуація не змінювалася й упродовж другого та третього року навчання: діти продовжували читати, «как горохом в стенку», не здогадуючись, що в прочитаному потрібно щось розуміти.

На четвертий рік навчання в школі К. Буревій уже знав кілька «великоруських слів» і міг розуміти щось із прочитаного [12:59]. Можна припускати, що цьому посприяв, у першу чергу, старший брат, а може, й нова вчителька, яка з'явилася в школі. Хоча вчителька й була росіянкою, проте, на відміну від попередньої, вивчила від дітей українську мову, красою якої захоплювалася. Таке несвідоме українофільство вчительки зблизило її з учнями, допомогло порозумітися.

Саме в цей час К. Буревій зацікавлюється національним питанням, коли під час вивчення історії, учні з'ясували, «...що «великороси» – це «москалі», а «малороси» – [це] «хохли»» [12:59]. Він писав: «...після цього ми попросили вчительку розповісти про долю наших предків до появи на політичній арені Богдана Хмельницького. Учителька не очікувала на таке запитання й відповіла якось туманно, після чого ми за вирішенням цього питання до неї не зверталися» [12:59].

Іншого разу національне питання постало серед учнів, коли вчителька випадково обмовилася, що діти «москалів» незрівнянно здібніші «хохлят» [12:59]. На запитання учнів «чому це так» – вона відповіла: «Так уже Бог дав». Така відповідь змусила хлопця на вечірній молитві посилати Богу докори, запитуючи, чим йому миліші «москальчата».

Оскільки діти не розуміли мови, якою навчалися, то, відповідно, їм важко було формулювати під час занять власні думки. Як зауважив Б. Грінченко, «...неточність мови завжди є показником неточності думки, то... цілком зрозуміло, що думка такої людини не спроможна працювати правильно, вона перекошена, покалічена так само, як і його мова, – саме тому він є навіть менш придатним для подальшого розвитку, ніж до навчання в школі [12:50].

Хоча К. Буревій і пройшов усі класи земської школи першим учнем, проте й він не уникнув долі тих, «...хто злякався шкільної премудрості й залишив школу, переконавшись у власній непридатності до навчання» [12:60]. Причиною цього стала граматика російської мови, до якої в нього «тяму» не було. І тільки втручання батьків та брата змусило К. Буревія повернутися в «храм науки».

За результатами навчання в школі К. Буревій отримав похвального листа, проте, за його власним зізнанням, він «...ледве навчився розуміти російську книгу» й «...не міг написати без помилок і двох речень» [12:60]. Подібне було типовим явищем – більшість учнів, розпрощавшись зі школою, зовсім забувала про книгу, а переважна більшість випускників через 3-4 роки після навчання в школі взагалі втрачали здатність читати [4:46].

Як зазначив К. Буревій тільки через десять років він усвідомив, що якби на його шляху «...не було такої непроникної перешкоди як чужа й незрозуміла мова», то й половини витрачених ним зусиль було б достатньо для досягнення значно більших результатів [12:62].

Варто зауважити, що в підручниках, з якими мав справу український школяр, чужою була не тільки мова, але зміст, оскільки весь навчальний матеріал був пристосований для російської школи. Так, скажімо, з першого класу починалося вивчення церковнослов'янської мови, яка пояснювалася за допомогою тієї ж таки російської мови [4:28]. Оскільки в 1862 р. із шкіл було вилучено українську мову, то, за спостереженням Б. Грінченка, українська дитина, навчаючись в школі за книжками, пристосованими для росіян («Книга для чтения» Баранова, «Новая книга для класного и домашнего чтения» Єрміна й Волотовського, «Детский мир» Ушинського, «Книга для первоначального чтения» Водовозова, «Первая пчелка»

Поліиванова, «Родина» Радонезького та ін.) виявлялася людиною без батьківщини й історії, бо шкільні підручники обходили своєю увагою Україну, українську історію [4:35]. Так, скажімо в «Букваре» Тихомирова (вид. 147, с. 42) було уміщено уривок з «Катерини» Т. Шевченка, але в перекладі російською мовою й без вказівки на авторство [4:36].

На час навчання в школі припало знайомство К. Буревія з українською літературою: він довідався, «...що й «малоросійською» мовою існують книжки й доволі цікаві» [12:62]. Першою українською книжкою стала «Дума про княгиню-кобзаря (з народного поля)» (1891) Б. Грінченка, що якимось дивом з'явилася в шкільній бібліотеці й була прочитана вчителькою. Пізніше К. Буревій писав: «Книжечка ця справила надзвичайне враження» [12:62].

Очевидно, саме завдяки вчительці українська книжка потрапила до шкільної бібліотеки. При цьому слід наголосити, що учитель, який намагався хоч як-небудь полегшити шкільне навчання, дозволяючи собі пояснювати учням російські слова українською мовою чи даючи інколи українську книжку, ризикував своєю посадою. Так, наприклад, Я. Новицький, пізніше відомий історик, етнограф, фольклорист, був звільнений у 1877 р. зі школи за знайдені в нього 6 книг українською мовою, а вчитель М. Лободовський не тільки був у 1875 р. виключений із Городищенської школи (Київська губ.), але й, за розпорядженням міністра народної освіти Д. Толстого, був позбавлений права вчителювати на всій території Росії тільки за те, що він «переклав Євангеліє від Матвія українською», пояснюючи його зміст учням [12:71].

Наступну українську книжку – «Сіру кобилу» П. Куліша, куплену в торгівця книгами за 2 копійки, – К. Буревій виміняв у одного хлопчика, віддавши за неї власну бібліотеку, що складалася з «Єруслана Лазаревича», «Бови Королевича», «Івана Царевича» та ін.

Назви книг добре демонструють типову ситуацію кін. XIX – поч. XX. ст., коли освітня українська книжка переслідувалася особливо нещадно, а дедалі більшого поширення набували лубочні видання «для народу» – низькопробні пригодницькі й гумористичні тексти, розповіді про відьом і чортів тощо [5]. Малоосвічених читачів

приваблював невибагливий зміст, який гармоніював з кольоровими крикливими обкладинками багатьох з таких книжечок. Серед книг такого характеру переважали твори російськомовних друків, що пояснювалося й великими фінансовими можливостями російських видавців, і тим, що школи були російськими, а звичка до російської мови виносилася з війська, прищеплювалася практикою адміністративних установ і церкви, яка дедалі більше русифікувалася [5].

Згодом бібліотека К. Буревія поповнилася іншими книгами: творами М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Подією ж для всієї слободи, де мешкав К. Буревій, стала «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. Як він сам відзначав: «Її читали й слухали з таким захватом, з яким у нас не читалася жодна книга» [12:62].

У цей же час відбулося знайомство з творчістю Т. Шевченка, «Кобзар» (1888) якого він виписав із київської крамниці Л. Ідзиковського, витративши на придбання дешевого видання свій місячний бюджет. Книга перевершила усі сподівання К. Буревія – «Кобзар» став для нього євангелієм, за нього він готовий був працювати не один місяць, а цілі роки [12:63]. Під впливом поезій Т. Шевченка він вирішив «свого не цуратись» та шукати «чуже», читаючи книжки російською мовою.

Накопичуючи кошти на книжки, в 1906 р. К. Буревій уже став власником творів П. Куліша, І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Марка Вовчка, передплачував український журнал, що, за його зізнанням, надзвичайно допомогло у власному саморозвитку. Із того часу він уже розумів важливість рідного слова в житті народу й опікувався його поширенням.

К. Буревій наголошував, що саме книги українських письменників ХІХ ст. допомогли йому визначити власну національну ідентичність, адже ще хлопчиком-школярем він з гордістю промовляв: «Я – малорос» [12:63].

У контексті спогадів К. Буревія про шкільне навчання цікавими видаються думки М. Мак-Люена про відмінності між розвитком преси й книгодрукуванням у різних країнах: «У Західній Європі книга з'явилася задовго до газети; однак в Росії й Центральній Європі книга й газета розвивались майже одночасно, у результаті чого ці дві форми так і не були розділені» [9:234].

Спостереження М. Мак-Люена щодо ролі книги та преси варто доповнити деякими міркуваннями, оскільки ситуація з книгодрукуванням в Україні була ще складнішою, ніж загалом у Російської імперії.

Досить складною була справа з друком українських газет: хоч перші журнали з'явилися в Україні в 1810–1820 рр. («Харьковские Известия» (1816), «Украинский Вестник» (1816–1819), «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский Журнал» (1824–1825)), проте перший щоденний часопис на Наддніпрянщині почав виходити лише в 1906 р. При цьому його наклад становив 2-3 тис. примірників. Якщо зважити на те, що на теренах Російської імперії українців мешкало близько 30 млн., то ця кількість була досить мізерною.

При тому, що впродовж 1905–1914 рр. у Наддніпрянській Україні виходило близько 40 україномовних періодичних видань, лише трохи більше десятка видавалося рік або більше, а переважна більшість були рептильками, які виходили по кілька номерів і відразу зникали [3]. Наклади тогочасних періодичних українських видань були напрочуд малими, оскільки мали не більше, ніж по кілька сотень передплатників.

Крім того, видавці періодичних видань не змогли правильно визначити об'єкт для своїх звернень, повідомлень. Є. Чикаленко, який видавав газети «Громадська думка» та «Рада», зауважував: «Ми, рахуючи на селян, на голоту, дешево пустили газету та взяли такий тон, що вооружили проти себе всі заможні верстви, а селянство не виписує, бо неграмотне, а коли й грамотне, то не доросло до національного питання... Вона [газета] взяла гострий тон проти бюрократії, панів, попів, а через те адміністрація її видирає по селах, карає тих, що її виписують, попи не дозволяють її виписувати дякам та учителям; пани вважають її революційною, отождествляють українство з «гайдамацтвом», а селяни, т. є. «гайдамаки», нічого в ній не розуміють...» [3]. Отже, селянство через свою темноту не бачило потреби в національній газеті, а середній клас, для якого б «книгодрукування перетворило мову з засобу сприйняття й пізнання на товар», як про це писав М. Мак-Люен, ще не сформувався [8:175].

Отже, як свідчать спостереження К. Буревія, висловлені в вищезазначеній статті, саме книги українських письменників XIX ст. впливали на становлення самосвідомості українського народу, викликаючи «нові форми соціальної енергії».

У цьому контексті цілком доречними видаються міркування Ж.-П. Сартра, щодо того, що письменник не припускає й не висловлює здогадів: він творить проекцію. При цьому процес написання твору передбачає процес його прочитання як свого діалектичного корелята, й ці два взаємопов'язаних акти потребують двох різних виконавців – автора й читача [11:43]. Лише завдяки поєднанню зусиль автора й читача виникає такий конкретний і уявний об'єкт – продукт розумової праці. Письменник опосередковує, називає й показує своїм потенційним читачам те саме життя, яке вони несвідомо ведуть день за днем, життя, від якого вони страждають, не маючи слів, щоб висловити свої страждання. Він – їх живе сумління й рух, яким він через безпосередні власні переживання, намагається усвідомити своє становище, – це рух його народу [11:77].

Певно, українські письменники свідомо чи несвідомо орієнтувалися на потенційних читачів із середовища пригнічених, тоді як самі, в переважній більшості, перебували межах привілейованої верстви. У такому випадку, на думку Ж.-П. Сартра, література визначалася пануючою в суспільстві ідеологією, а процес аналізу ситуації відбувався в межах вузької групи інтелектуалів. Свідченням цього можуть виступати твори, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, П. Куліша, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Б. Грабовича, які стали визначальними для формування К. Буревія як усвідомленого українця. Саме про таке явище М. Маклюен, цитуючи Дж. Фрезера, зауважив: «Два або три покоління літератури можуть привести до більших змін, аніж дві або три тисячі років традиційного способу життя» [8:135].

Власне, й сам К. Буревій розумів визначну роль української літератури у власному становленні, оскільки завершив статтю віршем Лесі Українки «На столітній ювілей української літератури» (1898).

На наш погляд, формування в К. Буревія національної ідентичності в умовах імперської культури можна цілком упевнено екстраполювати й на інших представників української літератури 1920 – поч. 1930 рр., для яких саме українська

книжка ставала своєрідним «повідомленням» про те, що вони – українці. Тобто художні твори українських письменників ХІХ ст. ставали засобом комунікації між інтелектуальною елітою та рештою суспільства.

Література

1. Валуєвський циркуляр [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller-pr1.htm>
2. Воронежская губерния : по сведениям 1859 года [Електронний ресурс] / [обработан состоящим при Комитете Н. Штиглицом]. – 1865. – XLVIII, 157 с., [1] л. цв. карт. – Режим доступу : <http://www.prilib.ru/Lib/pages/item.aspx?itemid=5729>.
3. Гирич І. Дзеркало свідомості. Українська преса на початку ХХ століття [Електронний ресурс] / Ігор Гирич // Український тиждень. – 2013. – № 7 (275). – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/72426>.
4. Гринченко Б. На беспросветном пути. Об украинской школе / Б. Гринченко – К. : Типография Н. А. Гиричъ, Трехсвятительская у. 14., 1906. – 85 с.
5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми [Електронний ресурс] / Ярослав Ісаєвич – Львів, 2002. – С. 395–419. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/isaevych/is33.htm>.
6. Кость Буревий : грани жизни и творчества [Електронний ресурс] / [сост. и пер. В. Г. Крикуненко]. – М. : Библиотека украинской литературы. – 2 августа 2013. – 16 с. – Режим доступу : http://ukroglyad.com/Audio/Photo/kost_burevij.pdf.
7. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917 – 1933 : Поезія – проза – драма – есей / Юрій Лавріненко ; [післям. Є. Сверстюк]. – К. : Смолоскип, 2002. – 983, [1] с.
8. Мак-Люен М. Галактика Ґутенберга: Становлення людини друкованої книги/ Маршал Мак-Люен ; [пер. укр. В. І. Постнікова, С. В. Єфремова ; наук. та літ. редакція Г. В. Латинника ; наук. конс. канд. геогр. наук В. М. Самойленко ; рец. Р. Семків]. – К. : Ніка-Центр, 2001. – 461, [3] с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 1).
9. Мак-Люен М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маршал Маклюен ; [пер. с англ. В. Николаева ; закл. сл. М. Вавилова]. – М. ; Жуковский :

«КАНОН-прес-Ц», «Кучково поле», 2003. – 462, [2] с. – (Приложение к серии «Публикации Центра Фундаментальной Социологии»).

10. Полторацкая Н. И. Так что же такое литература? / Н. И. Полторацкая // Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан Поль Сартр, [пер. с фр. Н. И. Полторацкой]. – СПб. : Алтейя, 2000. – С. 294 – 349. – (Серия «Gallicinium»).

11. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан Поль Сартр, [пер. с фр. Н. И. Полторацкой]. – СПб. : Алтейя, 2000. – 466, [1] с. – (Серия «Gallicinium»).

12. Сопляк К. Вне родной культуры (Голос крестьянина-украинца) / Константин Сопляк // Украинская жизнь. – 1912. – № 7–8 (июль–август). – С. 56–64.

13. Судебный процесс над социалистами-революционерами (июнь–август 1922 г.): Подготовка. Проведение. Итоги [Электронный ресурс] / [сост. С. А. Красильников, К. Н. Морозов, И. В. Чубыкин]. – М. : РОССПЭН, 2002. – 1007 с. – (Серия «Архивы Кремля») – Режим доступа : <http://socialist.memo.ru/books/lit/morozov2/index.htm>.